

Kinn a bárány, benn a farkas

Karinthy Ferenc viszonya a zsidósághoz

Karinthy Ferenc 1993-ban, nem sokkal halála után megjelent *Naplóját* olvasva feltűnt, hogy írója milyen gyakran használja a *zsidó* kifejezést. Mintha soha nem mulasztaná el, hogy ezt a tényt megemlítsen, ha úgy tudja vagy véli: az általa említett személy kapcsolatba hozható ezzel a népcsoporttal. A tulajdonképpen irreleváns, csak leíró jellegű közlések mellett több olyan megjegyzést is találtam, ami nyomasztóan emlékeztetett a jól ismert antiszemita sablonokra. A *Napló* elolvasása után a kezembe került Bayer Zsolt egy írása, melyben a szerző látható élvezettel szedte csokorba nagyrészt ugyanazokat a mondatokat, melyek engem olyan kínosan megdöbbentettek:

„Micsoda zseniális szörnyűséges nép ez a zsidóság. Évezredek óta gyűlölik, irtják, pogromozzák, de ha lélegzethez jut, percek alatt meggazdagszik, nyilván pökhendivé, irritálóvá lesz, akkor ismét inkvizíció, pogrom, holocaust, s megint előlről. Az emberiség kovásza’ Ezt ... Karinthy Ferenc írta, 1985-ben, Izraelben. S mást is írt ott: ’A jellegzetes zsidó tulajdonság, hogy a vészben összetartanak, de amikor jól megy a soruk, elbábozzák magukat, kihívják a környezet ellenszenvét, itt világpolitikai méretekben érezhető.’ ... Nohát! Egy Karinthy! ... És ismét New Yorkban, valamikor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején: ’A 3. Avenue-n, az Alexander’s áruház előtt egy vén, loncsos, sovány, züllött, ronda nő – Margit királynő a III. Richárdból – egy csengős dobozt ráz és kiabálva rákezd: I’m a jew! Zsidó vagyok! – Semmi figyelem. Rázza, folytatja: – Agnosztikus zsidó vagyok! De zsidó! – Miért kell ezzel úgy felválni? De folytatja: – Fiatalkoromban az Intelligence-nek (kémelhárításnak) dolgoztam. – Fejcsóválás, két néger kiköp. És így tovább, az egész élettörténete. Hogy ő nem akar pénzt, nem gyűjt, nem árul semmit. Csak elmondja. És hogy a Szovjetúnióban, Németországban és Amerikában üldözik a zsidókat, és N.Y. egy nagy koncentrációs tábor. Mert itt a Fordoknak és Rockefellereknek jó, de ő, aki zsidó, és így tovább.’ Hm... ismerős... ... Karinthy Ferenc, a zsidó, az egyik legnagyobb író fia antiszemita volna? ... ’Pat tegnap este egy zsidó társaságban volt. Azt mondja, elviselhetetlen, mit csúfolódnak össze karácsonyon és az úrhajósokon, de különösen a karácsonyon: gusztustalan volt, ízléstelen. Pont ezen az estén akarják bizonyítani, hogy ők milyen jó zsidók?’ Ilyen is van, ismerjük, tudjuk. Mondtam én, hogy be kell tiltani Karinthyt. Különösen ezért: ’Ma pedig zengett az egész Fifth Avenue, vég nélküli sorokban vonultak fel zsidók, és ünnepeltek valamilyen izraeli ünnepet. Egyetlen húr nem rezdült szívemben. Valahogy semmi közösséget nem érezek evvel a hangos, tolakodó, csinnadrattás, hencegő parádéval, inkább gusztustalannak érzem. Fura dolog, amikor odahaza olvasom az arabbarát cikkeket, teljesen a zsidókkal vagyok szolidáris. Itt meg, ahol „hatalmon”

vannak, bosszant, idegessé, türelmetlenné tesz az egész. A zsidóságban, ha ugyan van ilyen, a sok tehetség, izgalom, szellemi készenlét, alkotókedv stb. stb. mellett van egy különleges képesség: megutáltatni magát a világgal. József, aki addig ugrál, amíg a kútba nem dobják.”¹

Bayer Zsolt sugalmazásának lényege, hogy az antiszemitizmus nem egyszerűen zsidóellenességet jelent, hanem *jogtalan, indokolatlan* zsidóellenességet. Ő nem antiszemita, mert nem rágalmazza a zsidókat, csak megmondja róluk az igazat. Azt, hogy a holocaustról végeredményben ők maguk tehetnek, hogy vélt illetve hazudott üldöztetésükből üzletet csinálnak, hogy ők azok, akik a keresztényeket sértegetik és ők maguk utáltatják meg magukat a világgal. Nyilván ugyanezen az alapon tiltakozik minden zsidóellenes az antiszemitizmus címkeje ellen, hiszen aki utálja a zsidókat, magától értetődően meg van győződve, hogy ezt nem önkényesen teszi, hanem a zsidók adnak rá okot. Ha egy zsidó hasonló vádakkal illeti a zsidóságot, akkor szerintük ezzel a vádakat mintegy legitimálja: ez nem vádaskodás többé, hanem a tiszta igazság. Természetesen nem gondolom, hogy Karinthy Ferenc Bayer Zsolthoz hasonlóan vélekedne a zsidókról. De célzatosan kigyújtott sorai némi rosszindulatú sejtetéssel körítve alkalmasak az antiszemita előítéletek alátámasztására. Az ellenszenv, a viszolygás tagadhatatlan. Különösen meghökkentő számomra, hogyhogy Karinthy nem vette észre a „loncsos” nő nyilvánvaló elmebetegségét? Hogyan tekinthette a „nemlétező üldözöttségéből üzletet csináló szemérmetlen zsidó” prototípusának? Egy New York-szerű nagyváros tele van furcsa, beteg figurákkal. Miért érezhette ezt a nőt olyan fontosnak, hogy ilyen részletesen megörökítette naplójában? És az is igaz, hogy bár Bayer Zsolt gondosan kiválasztotta Karinthy legélesebben fogalmazott bejegyzéseit, sajnos nem állítható, hogy a *Napló*ban ezeken kívül is ne volnának olyan utalások, melyek megfelelnek az általános antiszemita kliséknek. Pl. amikor a szerzőt Izraelben becsapják, és az erről szóló beszámolót ezzel indítja: „Hiába, a zsidók azért zsidók”². Vagyis a zsidók, mint mindenki tudja, csaló népség. Mintha nem fordulhatna elő a világ számos táján, beleértve Magyarországot, hogy a gyanútlan külföldi tájékozatlanságával visszaélnek. Gondolkodni kezdtem: valóban „faji” kérdés-e az antiszemitizmus? A zsidó származás automatikusan biztosítja-e, hogy az érintett személy tárgyilagosan és elfogulatlanul viszonyul a „zsidókérdéshez”? Véleményem szerint nem. A zsidó származás nem zárja ki az antiszemitizmust; az antiszemitizmus nézetet, szemléletet jelent, függetlenül attól, hogy e nézetek vallója kicsoda és milyen származású.

A következő kérdés, hogy antiszemita-e Karinthy Ferenc. Erre már nehezebb válaszolni. Az antiszemitizmus manapság emocionálisan megterhelt fogalom, mintha kizárólag annak legszélsőségesebb, a népiértéstől sem visszariadó változatára volna használható. Pedig az antiszemitizmus nagyon széles skálán mozgó jelenség. Legenyhébb formájában alig különbözik attól az

¹ Bayer Zsolt: *A zsidókról*, (www.demokrata.hu)

² Karinthy Ferenc *Napló* (Littoria Könyvkiadó 1993) 3. kötet 199. old.

általános emberi hozzáállástól, mely egyes kulturális vagy nemzeti sajátosságokat rokonszenvesnek, másokat ellenszenvesnek tart, ahogy van, akit irritál az olaszok hangossága vagy a hollandok puritánsága, míg másnak esetleg tetszik az angolok távolságtartása vagy a németek rendszeretete. Az is általános emberi tulajdonság, hogy saját csoportunkat is kritikusan szemléljük, és e népcsoport „hibái” adott esetben kínosabban érinthetnek, mint az „idegeneké”, ahhoz hasonlóan, ahogy nemtetszésünk szégyenkezéssel keveredhet, ha egy családtagunk viselkedik kellemetlenül. Hol kezdődik tehát a rasszizmus vagy azon belül az antiszemitizmus? Véleményem szerint rasszista az, aki embertársát elsősorban mint „fajának”, népcsoportjának, vallásának vagy akár családjának képviselőjét, és nem mint független individuumot látja, aki embertársa viselkedését ennek mentén értelmezi, minősíti, és iránta való érzéseit eme csoportról alkotott általános véleménye keretébe helyezi. A Karinthy Ferenc *Naplójából* kibontható zsidóságkép (sőt, az egyéb kisebbségekről alkotott kép is) megfelel ennek a kritériumnak, és ez a beállítottság akkor is antiszemita, ha zsidó származású személy vallja, bár értelemszerűen nemigen képzelhető el, hogy egy zsidó eljusson az antiszemitizmus szélsőséges formájához, és egyetértően önmaga és rokonsága súlyos diszkriminációjával.

Ugyanakkor valóban felmerül a további kérdés: mi vezethet egy üldözöttet arra, hogy üldözői pusztító előítéleteit ilyen ijesztő módon magáévá tegye. A *Napló* figyelmes olvasása alapján kirajzolódik egy olyan személyiségkép, egy olyan sors, amely valamelyest választ ad e kérdésre.

Az 1921-ben született Karinthy Ferenc szinte egész gyerek- és fiatal korát a lassan, de könyörtelenül fokozódó zsidóüldözés légkörében töltötte, mely a nyilas rémuralomban érte el pusztító csúcspontját. A háború után született nemzedéknek nagyon nehéz elképzelni, hogyan viselhető el az a rettenetes nyomás, hogy egy általunk teljességgel befolyásolhatatlan tényező miatt környezetünk életünkre tör, és teszi mindezt azzal a meggyőződéssel, hogy helyesen, indokoltan cselekszik. Ez súlyosan traumatizáló élmény, akkor is, ha ebben a korban milliók osztoztak benne. Kinek kinek mégis csak magának kellett megküzdenie nemcsak a folyamatos életveszéllyel, hanem az „ösbizalom” elvesztésével: hogy nem tudhatom, kiben mi lakik, de jó okom van a legrosszabbat feltételezni, hiszen a bizalom életembe kerülhet. Bármikor bárki feljelenthet, megkínozhat, megölhet úgy, hogy továbbra is jó embernek tartja magát. Az üldözöttséget túl lehetett élni (keveseknek), de a trauma nem múlhatott el nyomtalanul. Talán a legszörnyűbb a teljes kiszolgáltatottság volt: hogy nem tehetek semmit, hogy sorsom nem függ attól, milyen vagyok, amit csinállok, ez a rettenet természeti csapásként tör rám, pedig emberek szándékosan okozzák.

A kiszolgáltatottságot az emberi lélek nagyon nehezen tudja elfogadni. Védekezni kezd, illúziókba kapaszkodik, hogy azt érezhesse: legalább valamennyire befolyásolni tudja a sorsát, hogy mégiscsak tőle függ, mi történik vele. És ez az a pont, ahol az áldozat elkezd magára venni a felelősséget, azaz a bűnt. Gondolkodni kezd: az nem lehet, hogy nekem semmi részem ne legyen ebben az iszonyatban, olyan nincs, hogy ok nélkül gyűlölnek, bántanak. Ha mást

nem, annyit megtehetek, hogy igyekszem nem ingerelni, nem provokálni a fenevadat, akkor talán megkímél, életben hagy. Mi is az, amit nem szeret bennünk? Mivel szokott vádolni? Próbáljunk meg vigyázni, nem kell feltűnni, nem kell szemtelenkedni, nem kell megbántani üldözőnk érzékenységét. Elkezdünk az ő szemével látni, meglátjuk, észrevesszük: aha, ez az a pökhendi, arrogáns viselkedés, amiről beszél. Ekkor már a szemtelen, vigyázatlan nyúl a hibás, ha széttépi az oroszlán, hiszen óvatlan volt, provokált, és tulajdonképpen ő hozza énrám is a bajt, engem is őmiatta fognak gyűlölni. Tehát rá haragszom, mivel az oroszlánra nem érdemes, nem lehet; annak a vérszomja olyan adottság, ami megváltoztathatatlan, gyűlölni is fölösleges, és különben is, ő – nem úgy, mint az áldozatok – veszélyes és sértődős, már csak az hiányzik, hogy még inkább magamra haragítsam.

Karinthy Ferenc, aki közismerten egész életében a sikeres, népszerű hedonistát alakította, naplója tanúsága szerint folyamatosan súlyos, egzisztenciális szorongásokkal küzdött, és miközben humanistának vallotta magát, embertársairól a lehető legrosszabbakat feltételezte. 1967-ben írja:

„Attól tartok, az emberiségnek legalább 50-60 százaléka betegesen szadista. Ez a legszörnyűbb népbetegség, és minden boszorkányüldözés, tömeggyilkosság, fasizmus feltétele, lehetősége. Még túl közel vagyunk a ragadozókorhoz, amikor kínzással és gyilkossággal szereztük a táplálékot – a szükséglet kielégítéséhez letéphetetlen reflexként ragadt a kéjérzet. Hány ezer év kell még ezt levetni?”³

Ha belegondolunk, hátborzongató sorok. Hogyan érezheti magát valaki a bőrében, ha az őt körülvevő embereknek *több mint a feléről* azt feltételezi, hogy kéjes örömet lelné az ő megkínzásában, megsemmisítésében? Karinthy nemcsak általában az emberiséget tekinti rosszul szelidített vadállatok gyülekezetének, hanem ezen belül mélységesen pesszimistán ítéli meg saját honfitársait. Rettenetes tapasztalatait itt, Magyarországon szerezte, itt volt üldözött vad, és ettől az érzéstől soha többé nem tudott szabadulni. Hogy Magyarország antiszemita ország, hogy a magyar nép (úgy egységesen) antiszemita, az számára evidencia volt. 1967-ben, az izraeli háború alkalmából sokat ír a „zsidókérdésről”.

„Ami több száz éve sem sikerült, azt a mi ragyogó diplomáciánk két hét alatt elvégezte: Magyarország antiszemita országból az elmúlt napokban filoszemita ország lett. Ezt most először érzem, ki tudja, tán Tiszaeszlár óta. ... A parton a gyerekek, akik alkalomadtán bizony szépen zsidóztak, és akiknek a száján eddig a zsidó egyenlő azzal, hogy csibész, csaló, smucig, sőt kommunista – most kórusban röhögnek az arabokon. ... Tény, hogy az emberek többsége Párizsban se, Moszkvában se, Pesten se, Leányfalun se szereti a zsidókat.”⁴

Ijesztő ez az áltárgyilagos hang, ahogy tudomásul veszi a tényt (ő ténynek látja): a többség nem szeret, ha a helyzet úgy hozza, meg is ölhet. Ezen nincs mit háborogni, inkább próbáljuk őket megnyerni. A „bizony szépen zsidózó

³ Uo. 1. kötet 8. old.

⁴ Uo. 1. kötet 58. old.

gyerekek” voltak Karinthy legkedvesebb társasága, imádott láncteniszezni, fejelni a szintén Leányfalun nyaraló fiatalokkal, és a nyílt zsidóutálat mintha nem is zavarta volna. Oda akart tartozni. Miért is?

Karinthy Ferenc, a sportember, nem bírta elviselni, hogy a vesztes oldalra született. (Vagy talán éppen ez tette sportemberré?) Az áldozatok, a kirekesztettek, a legyilkoltak sorsától menekült. Győzni akart, mindenáron (vagy csaknem mindenáron), részt venni a küzdelemben, de a győztes oldalon. Kimaradni sem akart: nem a kispadra, hanem elfogadásra, részvételre és győzelemre vágyott. *Naplójában* rengeteget ír arról, milyen fontos szerepet játszik életében a sport, a testi, férfias erő, a kompetencia szimbóluma, mennyire riasztja a satnya test, akivel bárki elbánhat.

„Pingpong. Egyéniben még mindig állóképes és küzdőképes vagyok, s nyáron Leányfalun, télen Szigligeten vagy itt, mindenkit verek. Vagy ha kikapok is, kimesterkedem a revánsot, és a régi fradista rámenősséggel végeredményben és mindent összeadva – s magamban mindig is összeadom – én nyerek. Beteg vagyok tőle, ha egy szettet vagy meccset leadok – de tán azért is tudok visszavágni.”⁵

Bár sikeres, befutott író, a társaság kedvence, aki hangsúlyozottan nem tagadja meg magától az örömeit, bár harmonikus házasságban él, a gyanakvástól, az elemi szorongástól nem tud szabadulni.

„Többet kellene temetőbe járni, szeretem a halottakat. Szelídek, már nem tudnak gyilkolni. Milyen marhaság, mostanában, nem is tudom, miért, mindenki azt nézem: gyilkolt-e, gyilkolhatott-e, vagy egy adott szituációban tudna-e ölni? S eszerint osztályozom, kizárólagosan, az embereket. A többi osztályozást – a politikait, morálisat, esztétikust, egyéb tipológiát – mind hamisnak érzem.”⁶

„Marcsi megkérdezte, ki volt Carlyle, próbáltam felelni rá. Dickensről ír valami dolgozatot, és egy mai irodalomtörténeti munkában akadt a nevére, mint akinek a hatására Dickens is, így Marcsi, abban a tévhitben élt, hogy irtózott a mocskos tömegektől. Elgondolkoztam, elbizonytalanodtam: az utóbbi évtizedekben, úgy hiszem, egyre inkább én is ebben a tévhitben élek. Félek tőle, nem szeretem, ha valahol 7-8 embernél több összegyűlik. Mintha engem akarnának eltiporni? Jobban bízom bennük külön-külön: úgy még mernék beszélni velük, úgy talán még hinnék benne, hogy hat rájuk az emberi szó.”⁷

Mintha a heves, szorongás táplálta győzelelvágy torzítaná el a világképét. Tulajdonképpen nem is annyira a zsidókhoz, mint inkább a magyarsághoz fűződő viszonya mutat antiszemita vonásokat. *Naplójában* újra meg újra, szinte patetikusan, kétségbeesetten hangsúlyozza: ő magyar, *nem pedig* zsidó. Számára ez a két fogalom kizárja egymást. Választania kell: csak akkor lehet magyar, ha megtagadja a zsidókat, a zsidóságot, a zsidó érdekeket, a „zsidó szemléletmódot”. Mintha a magyarságnak más kritériuma is lehetne, mint a

⁵ Uo. 1. kötet 141-142. old.

⁶ Uo. 1. kötet 24. old.

⁷ Uo. 1. kötet 34. old.

szülőföld, lakhely és anyanyelv, a magyar identitáshoz hűségnyilatkozatra és a zsidóságtól való egyértelmű és látványos elhatárolódásra is szükség van. Mint egykori kirekesztői, az antiszemiták, ő is magyarokra és zsidókra osztja a hazai világot. És mivel szerinte az, aki magyar, szükségképpen antiszemita, tehát ha ő magyar, akkor valamennyire ebben is egyet kell értenie velük. Nem veszi észre, hogy ezzel az őt fenyegető rendszer részévé, elemévé válik. Hiszen a törésvonal – mind a mai napig – nem a magyarok és a zsidók, még csak nem is az antiszemiták és a zsidók, hanem a rasszisták és a nem rasszisták között húzódik.

Karintynak az sem elég, ha ő maga eltávolodik a zsidóktól. Jobb, biztonságosabb, ha a többi zsidó is megszűnik zsidónak lenni. Ha nincs zsidó, akkor nincs áldozat, és akkor végre megszűnik az őt is fenyegető veszély. Az is fontos, hogy a nyúl ne legyen szemtelen, de még biztonságosabb, ha megkülönböztethetetlenül elvegyül az oroszok között. Ha már nem is azonosítható, akkor nem lesz kit széttépni. Így válik érthetővé, hogyan válhat ki Karintyból olyan elképesztő indulatot, ha azt látja: egyes zsidók zsidók akarnak maradni, zsidóként akarnak élni. Ez számára csaknem életveszélyt jelent. Hiszen, ha *vannak* zsidók, ha a többségtől felismerhetően elkülönülnek, megmarad a zsidógyűlölet is, és ennek ő akkor is áldozatul eshet, ha személyében a lehető legnagyobb távolságot tartja az elátkozott népcsoporttól. Úgy érzi, a bajt nem a támadók, hanem a potenciális áldozattársak hozzák rá. Így magyarázható, hogy az amerikai izraelbarát tüntetés olyan heves viszolygást vált ki belőle.

Karinty, mint ezt többször is kifejti, az asszimilációban látja a „zsidókérdés” megoldását. Már abban, amit ő nevez asszimilációnak. Nem azt, hogy a vallástól eltávolodva, közös országban élve, azonos nyelvet beszélve a különbségek maguktól is elhalványodnak, majd eltűnnek, illetve az egyéni sorsot az egyéni tulajdonságok határozzák meg, és nem a *származás* eleve elrendeltetett kényszerpályája. Az ő számára az asszimiláció a teljes, szándékos hasonulást jelenti, és ezzel kapcsolatban is úgy érzi, a zsidók a hibásak, ha e törekvésnek nem rendelnek alá mindent.

„Délelőtt átnéztem az újság apróhirdetéseit, a házassági rovatot. Meglepő, hogy még ma is hányan keresnek ’izr.’ férjet vagy feleséget. Ennyi tragédia és megpróbáltatás után – vagy éppen azért? – még mindig ragaszkodni a zsidósághoz: egyrészt tiszteletre méltó, másrészt szerencsétlenség. Tiszteletre méltó, mert vállal valamit, amit a világ egyetlen országán kívül soha, sehol sem előnyös vállalni, minden tehertételét, múltját, kötöttségét, szörnyű történetét stb. És szerencsétlenség is, mert a zsidókérdés egyetlen lehetséges megoldása, legalábbis szerintem és Magyarországon, a beolvadás. Stréberség és neofitaság és a származás manapság oly divatos eltagadása nélkül, csendesesen és nemzedékeken át, de beolvadni. Érdekes, e kérdésben 16 éves koromban is már ugyanez volt a véleményem. Ma se lehet más: aki inkább zsidónak érzi magát, mint magyarnak, azt meg lehet érteni, annyi iszonyat után és ki kéne engedni. Aki viszont vállalja, vesse félre a külön sérelmeket és büszkeségét, ne akarjon

feltétlen és kizárólagosan 'izr.' házastársat, hanem igyekezzék jobb életet teremteni magának és gyerekeinek.”⁸

Rettenetes sorok. Az üldözöttnek maradjon annyi joga, hogy ne zárják be abba az országba, ahová született, ahol felnőtt, de aki nem kíván élni ezzel a „joggal”, az tagadjon meg magában mindent, ami magyarsága *mellett* zsidóságához köti; üldözött mivoltát, legyilkolt családtagjait ne vegye rossz néven, és csak azzal foglalkozzon, hogy megkülönböztethetetlenül hasonuljon üldözőihez. Környezetének zsidóutálata megváltoztathatatlan és tagadhatatlan realitás, ezért nem képzelhető el, hogy zsidóként neki vagy késői utódainak ebben az országban valaha jobb élete lehetne. És ezzel Karinthy végképp átveszi üldözői eszméit. Már nem természetes számára, hogy az a magyar anyanyelvű ember, aki világ életében Magyarországon élt, minden egyéb feltétel nélkül magyar, mert mi is lehetne más? Az itt maradás jogát meg kell szolgálni, félretenni a „külön sérelmeket” (ne ingereljük az alvó oroszánt azzal, hogy emlékeztetjük: mit követett el), ha erre nem képes, vagy nem így akarja, „menjen Izraelbe!”

A kirekesztéstől menekülő Karinthy saját démonai elleni küzdelmében elveszíti sorstársai iránti minden megértését. Fel sem teszi a kérdést, hogy a hirdető vajon miért szeretne zsidó házastársat. Hogy talán úgy érzi, a közös sors, a közös kulturális háttér könnyebbé teheti a megértést. Talán fél, hogy a nem „izr.” házastárs kiélezett helyzetben ellenséggé válhat. Hiszen ilyenre is akadt nem egy szomorú példa. De nem is ez a lényeg: a kirekesztés visszavetül az áldozatra, ő tehet az üldözöttségéről, mert hiába tapasztalta meg, hogy életveszélyben van, továbbra is zsidó akar lenni. Karinthy maga zsidó házastársat választott, nyilván nem *azért, mert* zsidó, hanem személyes vonzalomból. De valószínű, hogy kapcsolatukban szerepe volt a sorsközösség adta közelségnek és biztonságának is. A többi zsidótól ezt megtagadná, mivel minden zsidóként azonosítható személy az ő szorongását mozgósítja. Ezzel magyarázható, hogy ha bárhol zsidó témával, zsidó emberekkel, a zsidó kultúra termékeivel találkozik, ez kellemetlen érzést, szinte automatikus elutasítást vált ki belőle, ez magyarázza azt a feszengő, irritált hangot, amit *Naplójában* minden „zsidó” témával kapcsolatban használ. Londonban írja, 1967-ben:

„Este a *Her Majesty's* Színházban a *Fiddler on the roof* című musical. Solem Alechem orosz-zsidó novellái – kivált a *Tóbiás, a tejesember* – nyomán. Ez most a nagy siker Londonban. Nálam mérsékeltbb sikere volt. Zsidók, házasságközvetítés, hegedűszó, péntek esti gyertyagyújtás – ezért jöttem Londonba?”⁹

Karinthy kétségbeesett bizonykodása: ő magyar, csakis és kizárólag magyarnak érzi magát – tulajdonképpen könyörgés: ne bántsatok, ne bánjatok velem zsidóként, hiszen ugyanolyan vagyok, mint ti! És különös szorongással figyel: ne sértsék, ne bántsák a magyar érzékenységet, mert annak rettenetes következményei lehetnek. A zsidó érzékenység a szemében „túlérzékenység”,

⁸ Uo. 1. kötet 26-27. old.

⁹ Uo. 1. kötet 98. old.

mely bár érthető, de a megbékélést (életben maradást) gátolja. A magyar érzékenység megsértése azonban életveszélyes. Sőt, a zsidó téma, a zsidó „sérelmek” szóhozása is.

„Tegnap délelőtt benéztem a próbára, Sándor Iván díjnyertes darabja, a *Tiszaeszlár*. Épkézláb dolognak látszik, de minek megint ez a zsidózás, örök zsidókérdés a magyar színpadokon? Ettől csak egyre antiszemitább lesz a jó magyar nép.”¹⁰

Ő már a zsidó áldozat történetét nevezi „zsidózásnak”, hiszen ez provokálja az antiszemitizmust, a jó magyar nép olyan, amilyen, azon nem lehet változtatni.

„Este itt volt Ádám Ottó ... Nagyon dühös Peter Weiss darabjára, a *Vizsgálatra*. Rossz darabnak, katasztrófának tartja, hogy bemutatták. Bántja a dolog, az, hogy így vagy amúgy, de nálunk folyton a magyarság nemzeti érzését sértik és piszkálják, és ettől ő az antiszemitizmus növekedését várja, ezért ellenzi ezt az örökös zsidókérdést a magyar színpadokon.”¹¹

Karinthy a magyarok antiszemitizmusáról elnézően ír, pl. szeretetteljesen az „antiszemita Péter bácsinak” nevezi Veres Pétert, az alvó oroszlán gyengéjét óvatos megértéssel kezeli. Az igazi, gyűlölettel indult a szemtelen, provokatív áldozat ellen tör ki belőle, ilyenkor elképesztően durva hangnemre vált.

„Most egy L. nevű csirkefogó egészen felbőszített. A nemzeti kérdéstről írt, mocskosan, s azzal kezdve, szemforgató módon, hogy mennyi hiba van bennünk sic!, nacionalizmus, antiszemitizmus stb. Közben, mint hallom, ő is zsidó vagy félig zsidó – és ez harcol a benne „mélyen lappangó” antiszemitizmus ellen? Én ezt a stricit, azt hiszem, nem is ismerem, engem sose bántott – és mégis, úgy felháborít, folyton ezen füstölgök.”¹²

Ahogy haragját az antiszemitákról a zsidókra tolja, úgy viselkedik, mint a beosztott, aki főnöke elleni dühét otthon a családján tölti ki. Antiszemita módra azért találja mindennél felháborítóbbnak a szöveget, mert „úgy hallja”, egy zsidó vagy félig zsidó írja. Aki zsidó, az nem fejtheti ki ettől függetlenül a gondolatait, annak írását nem önmagában minősítjük, hanem zsidósága okán másképpen. Ha zsidó, tudnia kell, hol a helye, legalább húzná meg magát, és ne *ugrálna*.

Karinthy mintha azt remélné: lojalitásával megszolgálhatja, hogy „a magyarok” befogadják, hogy „tiszteletbeli nemzsidónak” kezeljék. Ironikus, humoros stílusától feltűnően elüt az a patetikus, halálosan komoly hang, ahogy magyarságáról ír.

„Egyre súlyosabban viszem és érzem, hogy vállalnom kell a magyarságot. Amint öregszem, többet és többet jelent a múlt, mind mélyebben átjár és a magam ügye a magyar irodalom, a nyelv, s elképzelhetetlen, hogy más közegben éljek és létezhessem, lélegezhessem.”¹³

---

¹⁰ Uo. 1. kötet 20. old.

¹¹ Uo. 1. kötet 15. old.

¹² Uo. 1. kötet 17. old.

¹³ Uo. 2. kötet 97. old.

A magyar irodalomba teljesítménye, művészete, de születése jogán is beletartozik. Azt gondolom, fontos lehetett számára: Karinthy Frigyes „valóban magyar” író, akin keresztül ő maga „szervesen” kötődik a magyar talajhoz. Igaz, az ő anyja zsidó, de apja és a saját választása révén a másik oldalhoz tartozik. Karinthy Frigyeset nem lehet azzal elintézni, hogy „egy zsidó”, őt nem lehet nem magyarként kilökní az irodalomból és az életből. Óriási hírneve és az y a neve végén megóvja attól a kitzasztástól, amely Szerb Antalnak és Radnóti Miklósnak az életébe került. A sors különös fintora, hogy – mint ezt Karinthy Márton *Ördögörcs* című művéből tudjuk – maga Karinthy Frigyes is zsidó származású volt. Ha nem hal meg idejében, nem tudni, mi történt volna vele. Karinthy Ferenc fia könyvének tanúsága szerint ezt nem tudta, vagyis nagy valószínűséggel nem akarta tudni, megelégedett azzal, hogy apja, főként nagyapja eredetéről csak bizonytalan legendákat ismert. Mindenesetre feltűnő, hogy miközben mindenki származását különleges figyelemmel számon tartotta, elzárkózott attól, hogy kiderítse családjá apai oldalának eredetét. Pedig sokan tudták vagy sejtették: Karinthy Frigyes körül sincs minden rendben, és éppen azok utasították el illetve célozhattak „kétes” származására, akiknek elismerésére, barátságára a fia olyan kétségbeesve vágyott. Hiszen ők voltak az „igazi” magyarok. Már öregen (1986-ban), életére visszatekintve végiggondolja, hogyan alakultak kapcsolatai apja kortársaival:

„Legérdekesebbek a népi írók. Akik bizony nemigen szerették apámat, olykor, mint Tamási, Németh, Szabó Lőrinc, súlyosan meg is bántották. Illyésről nem is beszélek, mindig a legteljesebb melegséget éreztem belőle, bátyként fogadott házába, szívébe. De a többinél, még Veres Péternél is a megható baráti vonzalmat és számos esetben megnyilvánuló barátságot tán épp a fentiek magyarazzák: a fiúnál jóvá tenni, amit az apa ellen vétettek s azóta bizonyára megbántak. Ennek legkirívóbb példái Tamási, aki egyszer litvánoknak nevezte Karinthyt, Szabó Lőrinc, aki a kávéházban nyilvánosan és sértőn firtatta nagyszülei vallását stb., Veres Péter, aki – bár nem emlékszem rá – bizonyára tökéletesen idegennek érezhette apám művészetét, rólam viszont nyilvánosan, írásban is teljes megbecsüléssel szól. És főleg Németh. Borzasztó, ahogy a *Kisebbségben* c. tanulmányában kifricskázta nem is az irodalomból, hanem a magyarságból – és engem talán ő fogadott leginkább szívébe. Ezt legutóbb Ella néni dedikációi is igazolják, folyton azt ismételve, hogy férje fiaként szeretett.”¹⁴

Karinthy Ferenc úgy érezte, nem elég, ha attól magyar író, hogy Magyarországon magyarul ír, neki arra volt szüksége, hogy ne fordulhasson elő: bárki kétségbe vonja az ő magyarságát. Nem elég, ha „a zsidók, az urbánusok” elfogadják, hiszen azok maguk is kirekesztettek. „Belül” csak az van, akit a kirekesztők kezelnek magyarnak. Az ő tetszésüket kell megnyerni. Értetlenül és megbántottan áll viszont azzal szemben, hogy ezirányú törekvései nem találnak elismerésre a „másik táborban”.

---

¹⁴ Uo. 3. kötet 322. old.

„Tegnap Szeberényiékkel együtt meg voltunk híva Szakonyi Karcsiékhoz. ... Karcsi üdítő jelenség a magyar irodalomban, tehetséges, sikeres, és mégis mindenki szereti, igaz, ő se mond rosszat senkiről. Ő és a baráti köre, Görgey, Bertha Bulcsu, Gyurkovics nagyon rokonszenvesek, s jó 10 évvel fiatalabbak nálam, ezerszer több a közöm hozzájuk, mint számos kortársamhoz. Bizonyára leírtam már e naplóban, hogy a magyar irodalomban engem főként a zsidók bántottak, érthetetlen, miért, és ezek a keresztény írók szerettek és védtek meg mindig, ha kellett. De ez fölfelé is áll. Cseres Tibor vagy az elhunytak közül Illyés, Németh L., Veres P., Tamási Áron, nem tudom ennek az okát. Pedig a neveket még hosszan lehetne sorolni. Itt csupán konstátálom. Ezért hangsúlyoztam nemrég Izraelben is, hogy – noha soha nem tagadtam meg őseimet – én idetartozó magyar író vagyok, mi más is lehetnék?”¹⁵

Nem érti, hogy a folyamatosan gyalázott „zsidók, urbánusok, lilák, sznobok, modernkedők, túlnyaló firkászok” ellene fordulnak, hiszen ő csak a kirekesztéstől retteg, csak a kirekesztők kegyeiért harcol, arra nem számít, hogy hasonló cipőben járó sorstársai is megharagudhatnak rá. Tőlük azért kell menekülnie, mert a zsidókhöz tartozás a halálos veszedelmet hozza rá. A sikert, a győzelmet a „másik tábor” biztosítja, a vállalt és demonstrált odatartozás viszont nyomasztó kényszerré válik, mert belső szabadságát fel kell adnia: többé nem választhat személyes rokonszenve, ízlése alapján. Hiába kényszeríti magát, időnként elemi erővel tör ki belőle a visszafojtott utálat.

„Utána az *Alföld* szerkesztőségében. Pillanatok alatt mindenki berúg, és nagy népi hurrá, nótázás, piálás. Idegenül, egy kis zavarral ülök köztük. Nekem ma semmi közöm Pesten az ún. urbánusokkal, e lila sznobokkal, és utálok őket és szemben állok velük ... De ahogy itt ülök a sok zsírfejű népi hülye közt, akik bölgik – mióta, istenem, mióta –, hogy ők a kunsági fi – hát ezekhez sincs az égvilágon semmi közöm.”¹⁶

E magára kényszerített választásban vergődik, főként, mert egyre kevésbé tartható az az illúzió, hogy a zsidóság megtagadása megóvhatná a veszedelemtől.

„Az izraeli helyzet. Kezd a dolog nagyon nem tetszeni. Semmi közöm Izraelhez, réges-régen választottam, Magyarországot választottam, a cionistákat soha nem szerettem, s mindig igyekeztem tisztességes magyar lenni, ebből a szempontból látni mindent, ha már itt élek, sosem a zsidóság szemével – szerintem ez a kérdés egyetlen megoldási lehetősége, ha ugyan van ilyen. De itt nem erről van szó. Hanem arról, hogy – legalábbis a magyar sajtót olvasva – megint valami sötét, gyanús szövetségbe, cinkosságba keveredünk, valami rosszul értelmezett világpolitikai vagy gazdasági érdekből. Lehet, hogy fontos a közel-keleti olaj – de nekünk mi közünk ehhez a félfasiszta vagy teljesen fasiszta Nasszerhez? Azt hallom, Kairóban, a repülőtéren a *Mein Kampf*ot árulják, és a zsidó vallású utasokat nem engedik kiszállni. Külön tanulmány a pesti zsidó újságírók, akiknek ugyan mindnek van rokona Tel-Avivban, de most

---

¹⁵ Uo. 3. kötet 273. old.

¹⁶ Uo. 2. kötet 376-377 old.

olyan kéjjel gyalázzák Izraelt és a zsidókat, mint az őseredeti nyilasok. Ja persze, ha lehet, a párt mögé bújva! Ilyenkor én is antiszemita leszek, de nem az izraeli „mesterkedésektől”, hanem ezektől a pesti firkászoktól, akik mindig túlnyalnak.”¹⁷

Az áttolás mechanizmusa ezen a naplóbejegyzésen különösen jól nyomon követhető. Az arabok által legitimált antiszemitizmus elemi fenyegetettséget jelent a számára. Hazája az ő oldalukon áll, igaz, nem saját jószántából. Karinthy mintha nem tudná, hogy nem „mi” vagyunk azok, akik szövetségbe keveredünk Nasszerrel, hogy e tekintetben a saját döntés fel sem merülhet. De nem bírálhatja a szovjet külpolitikát, mert az is túl erős, túl fenyegető a számára. Ha egyértelmű ellenzékivé válna, akkor nem vehetne részt a meccsen, legjobb esetben is a kispadra szorulna. A düh az újságírókra zúdul, akiktől Karinthy most egyszerre a zsidó szolidaritást kéri számon, és bennük gyűlöli azt, amit magában próbál elviselni: hogy odatartozását megtagadva minden áron az üldözők megszelídítésével és sorstársainak elárulásával akar jobb életet teremteni magának. A kárhoztatott újságírók pontosan ezt teszik, amikor nem saját véleményüket írják, hanem azt, amit a hatalom elvár tőlük.

A mindenáron győzni akarás, a kirekesztődéstől való rettegés belejátszik Karinthy Ferencnek a Kádár-rendszerhez fűződő viszonyába is. Mintha olyasmit érezne: egy életem van, én ebben a korban és ebben az országban élek, nekem itt és most kell győznöm. Ez van, ezt kell szeretni. Milyen messze került apja „inkább egyenek meg a férgek mint hogy a férget megegyem” hitvallásától!

Aki az érvényesüléssel szemben mindig a tisztességet választja, akinek a szabályok betartása, a fair play fontosabb, mint a győzelem, az nem igazi sportoló, mert az igazi sportoló ismérve a győzniakarás. Karinthy „sportember”, ő a világ legtermészetesebb dolgának tartja, hogy a vízipólósok rúgják egymást a víz alatt. Ő egyetlen utat lát maga előtt: itt, ezen az antiszemita Magyarországon, ebben az erkölcstelen rendszerben akar a győztesek közé tartozni, mivel a vesztéstől és a kívülmaradástól egyaránt retteg. De ezt nem tudja belső meghasonlás nélkül végigcsinálni. *Naplójában* folyamatosan panaszkodik az elviselhetetlen korszakra, az igazi értékek pusztulására, saját rettenetes közérzetére, amit leginkább a kultúra, ezen belül a magyar irodalom rossz helyzetével indokol. Elképesztő dühvel szidja a (zsidó) kritikusokat, a hivatalos kultúrpolitikát, akik képtelenek az értékek megbecsülésére. Az olvasó megint csak elcsodálkozik: hiszen tudnia kellett, hogy a rendszerben nem létezhet független kritika, hogy a kultúrpolitika felülről irányított. A hatalmasok ellen nem érdemes, és veszedelmes is ágálni, ha szembenézne valódi érzéseivel, le kellene vonnia a konzekvenciát, és megint üldözötté, vagy legalábbis kirekesztetté válnia.

Itt ragadható meg legjobban, hogy a traumát milyen élesen más módon próbálta feldolgozni, mint Kertész Imre, aki szintén ebben a korban vált magyar íróvá. Kertész, mint többször elmondta, tudomásul vette, hogy őt bármikor bárki

---

¹⁷ Uo. 1. kötet 52. old.

megölheti. És ez sem az ő privilégiuma, akárkivel előfordulhat, hogy saját közreműködése nélkül áldozattá válik. Nem küzdött a bénító rettegés ellen, hanem elviselte. Nem áltatta magát azzal, hogy jó viselkedéssel megszelídítheti a fenevadat. Elfogadta, hogy ez olyan meccs, amiben ő nem tud és nem akar részt venni. Lemondott a győzelemről, a kompetenciáról, és ezzel tett szert olyan belső tartásra és függetlenségre, ami lehetővé tette, hogy izolálva, de méltósággal viselje sorsát és környezetével nem törődve foglalkozhasson azzal, ami neki személyesen fontos volt. Karinthy Ferenc nem ezen az úton járt. És hiába volt minden görcsös igyekezete, hiába volt életútjának látszólagos sikere, a szorongástól nem tudott szabadulni.

Hiába próbálja a „mindennapi kis” antiszemitizmust elfogadni, természetesnek kezelni, mélységesen érzi, hogy a veszély nem a nyilas hatalomátvétellel kezdődik.

„Este itt volt Ottó. Azt mondja, ha itt is elkezdik azt, amit Lengyelországban, vagyis az intézményes, hivatalos zsidózást, cionistázást, ő abban az órában kivándorló útlevelet kér. Marcika, aki bent ült, nem érti ezt az idegességet. Hja, nem csinálta végig 1933-45-ig. De aki végigcsinálta, tudja, az első szótól a gázkamráig rövidebb az út, mint az első szóig.”¹⁸

„Hallom, nemrég valami pártértekezleten fölszólalt – nyilván valaki biztatására – egy pártközponti funkcionárius, és kirohant a kultúrpolitika és politika ellen, hogy cionista tendenciák vannak, példákat hozott fel, Madách: Mózes, Verdi: Nabucco, meg miért hívták meg Darvas Lilit, vették elő Szomoryt, Szép Ernőt, és a kultúrpolitika nincs szinkronban a külpolitikánkkal és így tovább. Már másutt is voltak hasonlók. S bár e hangokat letorkolták és azt a funkcit állítólag kirúgták, most megint mindenki számolni kezd – egyelőre csak magában. Mint 1937-38-ban, amikor még nem jött ki a zsidótörvény, de várható volt, és mindenki azt számolta, hány zsidó dolgozik a cégnél, és a színpadi szerzők hány százaléka, és jó félvér meg rossz félvér. Például érzem az új felállásoknál, csak a mi csöpp színházi, irodalmi életünkben, hogy erre már mindig gondolnak, a túlságosan zsidó szerkesztőségekbe, bizottságokba díszgőjokat, strómanokat ültetnek, elővesznek rég fekvő darabokat és rég elfeledett szerzőket stb. stb. Szép idők, de szép idők! Auschwitz is így kezdődött.”¹⁹

Karinthyt görcsös igyekezete, a rém előli menekülése súlyos meghasonlottságba sodorta. Ha áldozatként magamra vállalom a felelősséget, az talán ideig-óráig megvéd a teljes kiszolgáltatottság poklától, de rettenetes árat kell fizetni érte. Igaz, a túlélés esélyét valamennyire növeli, ha az üldöztetés idején ki tudom használni azt a minimális mozgásteret, ami maradt nekem. Ha ügyességgel, álcázással, ellenségeim kiismerésével élni tudok a kevéske eséllyel, ami talán szerencsés módon megadatik nekem. Illetve a nagyon előnytelen viselkedés adott pillanatban a biztos halált jelentheti. Talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Karinthy iszonyodása a feltűnően

---

¹⁸ Uo. 1. kötet 256. old.

¹⁹ Uo. 2. kötet 392. old.

„zsidós” viselkedéstől anyja, Böhm Aranka magatartásával is összefügghetett. Akinek feltűnést kereső, provokatív magatartása közismert volt, aki mindig, mindenhol, akár botrányok árán is a középpontban akart lenni, aki képtelen volt „meghúzni” magát, aki állítólag még Auschwitzban is, bármilyen abszurdul hangozzék is, különleges bánásmódot követelt magának. Talán Karinthy Ferenc számára anyja volt az elviselhetetlen, feltűnősködő, provokatív zsidó prototípusa, aki szörnyű viselkedése miatt a gázkamrában végzi.

Karinthy másképpen viselkedett a vészkorszakban, ő meghúzta magát, elbújt, kerülte a feltűnést. Életben maradását személyes sikerének tekinthette, ugyanakkor nyilvánvalóan tudnia kellett: a túlélés valószínűségét lehetett ugyan növelni, de a legnagyobb szerepe mégis a véletlennek volt. Ha saját szerepünk jelentőségét növeljük, az egy időre csökkentheti a szorongást, hiszen magunknak tulajdoníthatjuk, hogy sikeresen védekeztünk. Ahogy a mindennapi életben is segít, ha tudom: még a legnehezebb helyzetekben is van, ami rajtam múlik. Ha kiismerem szeszélyes és zsarnoki főnököm szokásait, akkor esetleg célszerűbben tudom képviselni saját érdekeimet. Vagy a verekedős férfi felesége is megtapasztalhatja, hogy jó esetben mivel tudja leszerelni élettársának veszélyes dührohamait. De ha sem az áldozat, sem a környezete már nem látja a tettes felelősségét, ha úgy gondolják: a bántalmazott feleség magára vessen, mert provokálta a férjét, vagy a megerőszkolt lány a hibás, mert kihívóan öltözött, akkor a kiszolgáltatottság nemhogy nem csökken, hanem az elviselhetetlenségig fokozódik. Ha minden erőmmel azon igyekszem, hogy támadóm lelkét, indítékait a lehető legjobban megértsem, akkor folyamatosan erőszakot kell tennem magamon, és a bántást, a gyűlöletet olyanoktól kell elszenvednem, akikhez hasonlítani akarok. Már nem azt érzem, mint kezdetben, amikor átvállaltam a felelősség egy részét, hogy nem tehetetlen báb vagyok mások kezében, hanem azt, hogy minden rajtam múlik, tehát mindenről én tehetek. Vagy a sorstársaim. És mégsem tudom megfékezni a rémet.

Ez a küzdelem kikezdi a jellemet is. Karinthy Ferenc valóban rasszista lett, nemcsak a zsidókkal, hanem minden kisebbséggel, mindenféle mássággal rendkívül intoleráns, aki folyamatosan beskatulyázott, általánosított, és ijesztő indulatokat élt át teljesen inadekvát módon és mértékben. 1972-es amerikai útján írja:

„A napokban a földalattin a szokásos sor állt a pénztárnál. Egy trikós, hosszú néger fiú gátlástalanul odaállt a sor eleje elé, és benyújtotta a pénzét. Az első sorban tiltakozni próbált valaki, de a fiú nyeglén leintette. A pénztáros sem akart neki tantuszt adni, az egész sor állt, és senki nem merte eltolni a betolakodót – hátha kés van nála, és ő is tudta, hogy félnek tőle, ezért mert odaállni: végül is megkapta a tantuszt. Meg tudtam volna ölni, olyan fajgyűlölet fogott el, szétvertem volna sajnálkozás nélkül a pofáját.”²⁰

Karinthy tipikusan rasszista módon éli át ezt a jelenetet. Ő nem azt látja, hogy egy fiatalember elfogadhatatlan módon viselkedik, nem őrá mint

---

²⁰ Uo. 2. kötet 318-319. old.

személyre haragszik (joggal, ha indulata aránytalannak tűnik is), hanem azonnal, minden bizonyíték nélkül feltételezi, sőt, meg van győződve róla, hogy a fiú *azért viselkedik így, mert fekete bőrű*, sőt, azt is tudni véli, hogy a sorban állók emiatt félnek tőle, és ezért alig fékezhető gyűlölet fogja el az egész fekete bőrű népesség iránt. A hang, ahogy a kis jelenetet leírja, riasztóan durva, közönséges. Hova lett a humanizmus értékeit olyan büszkén valló európai író? A megalázott népcsoport sorsától menekülő a feketékben is az elszemtelenedett, követelőző, tehát indulatot provokáló áldozatot gyűlöli.

„A Kennedy repülőtéren a néger autóbuszsofőr, akitől megkérdem, mikor indul a busz és hová ér be, olyan ingerülten ordít rám, hogy már megmondta egy másik utasnak, miért nem figyeltem oda, abban benne van: a század a színesek felszabadulásának százada.”²¹

A buszsofőr Karinthy élményében nem személyében goromba, nem mint individuum felelős tetteért. Nem, Karinthy rögtön „tudja”, hogy a sofőr mint fajtájának képviselője, felszabadításával rögtön visszaélve viselkedik így, és ez szinte visszamenőleg igazolja több évszázados elnyomását. Karinthy, hogy ne borítsa el a rettegés a fajüldözöktől, a fajüldözéssel való visszaéléssel vádol minden kisebbséget. 1970-ben írja Németországban:

„A menzán szép szőke lányok, és rengeteg arab. Tóth azt mondja, egész nap itt lógnak. A német államtól ösztöndíjat kapnak – ez a németek kisebbségi érzése: hogy ugye ők már nem rasszisták, támogatják a színeseket. De ezek nem tanulnak, tíz évig is elcsücsülnek itt, a vizsgáikat nem teszik le, és ha valamelyiket kizárják ezért az egyetemről, ordítanak, hogy fajüldözés. Közben folyton a menzán lógnak, szidják a németeket, hogy nem elég forradalmárok, és időnként bombát dobnak egy zsidó aggmenhelyre, vagy felrobbantanak néhány repülőgépet.”²²

Az azonosítással átvett rasszizmus, melynek a szorongástól kellett volna megóvnia, újabb szorongások forrásává válik.

„A környék viszont borzalmas” – írja Miamiban – „Ögyelgő négerék és kábítószerektől tántorgó hippik – félelmes volt az a néhány perc, amíg a közönség eloszlott és megjött a rendelt taxi.”²³

Hogy a kábítószeres állapotban lévőkől fél, azt még csak meg lehet érteni, de a vérévé vált előítélet és a folyamatos, lebíratatlan, bármire ráfogható szorongás nélkül nehéz volna magyarázatot találni arra, hogy az „ögyelgés” miért olyan ijesztő emberi viselkedés.

Szívszorító, ahogy a *Napló*ból kirajzolódik: az öregedéssel és a politikai helyzet változásával hogyan omlott össze írójának egész életén át görcsös igyekezettel építgetett védekező rendszere. Feszültségei, meghasonlásai elől újra és újra az alkoholba menekül, és bár sokszor írja, hogy abbahagyta vagy éppen abbahagyni próbálja az ivást, egyre jobban elhatalmasodik rajta az ivási

---

²¹ Uo. 1. kötet 312. old.

²² Uo. 2. kötet 32. old.

²³ Uo. 3. kötet 23. old.

kényszer. Az alkohol, melyet szorongásai oldására iszik, végképp betetőzi testi-lelki szétesését.

Testi romlása megfosztja az erős, sportos, támadóinak ellenállni tudó férfi csalóka biztonságától, hiszen abban a világban, amelyben könyörületre nem számíthatunk, a gyengék, az öregek el vannak veszve.

„Ági elutazott Párizsba a gyerekekhez, és nem pótolja senki. A nők nem érdekelnek igazán, félek az utcán a huligánoktól, cigányoktól, araboktól, általában félek. Megöregedtem, nem is annyira testileg, mert a sí, tenisz, kajak, lábtengő még megy – szellemileg. Nem értem a mai világot, s egyre kevésbé.”²⁴

A rendszer lazulása, majd megváltozása felszínre hozza az addig mélyben lappangó antiszemitizmust, és egy élet görcsös igyekezete után, öregedve és romló egészséggel, Karinthy utoléri a pánik, ami elől hiába menekült.

„AVáci utcai City Grill előtt ifjú huligánok énekelnek. Meg kell verni (ölni?) minden zsidót. Ha Ági vissza nem tart, odalépek, megemelem a kalapom, udvariasan bemutatkozom, s megkérem, nem hallottam jól, énekelje el újra. Aztán szétverem a pofáját. Aztán a barátai engem vernek szét, de már ez sem érdekel. Hitler unokái.”²⁵

A dühhöz, az agresszív ellentámadás vágyához sincs már sokáig ereje. Marad a kétségbeesés. És lassan visszatér a zsidókhöz, már nem róluk ír haraggal és undorral, hanem bevallja: a magyaroktól fél, bennük nem bízik, ők azok, akik miatt érzése szerint ebben az országban csak diktatúra biztosíthatja a zsidók biztonságát.

„A *Kortárs*ban Gergely Ági csodálatos írása a dániai ellenállásról. A zsidók átmentéséről egyetlen éjszakán Svédországba stb. stb. Egyszer lemarad a komphajón a vonatáról, melyből kiszállt a büfébe. Elrémül. A kapitány stb. gondjaiba veszi. Attól fogva – telefonok, étel, ital, kávé, kajüt – mindent ingyen kap, sőt, visszahozzák a pénzét, amit a szendvicsautomatába dobott. Mert: You are in trouble. S azon segíteni kell. A kettő összefügg. Ahol a saját állampolgárokat embernek tekintik, azok is embernek tekintik – bármely vallású, eredetű, pártállású – honfitársaikat. Nálunk pl. hasonló helyzetben fenékbe rúgnák, azok, akiket szintén fenékbe rúgtak. A megalázottak alázták meg a zsidókat is, az üldözöttek tovább vitték az üldözést, a szolgák a szolgaságot.”²⁶

Most már szembe kell néznie azzal, hogy a zsidók, hiába próbálnának meg teljesen beolvadni, soha nem tudják megszüntetni az antiszemitizmust, mert arra kirekesztőiknek szükségük van. Ők hetedízigen számon tartják, ki honnan származik, mert sérült önértékelésüket támogatja, ha egyéni sajátosságaiktól, személyes teljesítményüktől függetlenül „eleve” értékesebbnek érezhetik magukat egy éppen ebből a célból másmilyenek deklarált embercsoportnál. Nekik szükségük van arra, hogy valaki „kívül” legyen, mert ettől lesznek ők „belül”. Karinthy tragikus tévedése, hogy azonosította a nem zsidó magyarokat

---

²⁴ Uo. 3. kötet 356. old.

²⁵ Uo. 3. kötet 348. old.

²⁶ Uo. 3. kötet 317. old.

az antiszemitákkal, és ezzel mintegy megadta nekik a jogot, hogy eldöntsék: befogadja vagy kutasítja őt saját hazája. Pedig mitől volna Csurka inkább „magyar író”, mint Esterházy? Egyikük így vélekedik, a másikuk úgy. De Karinthy egyszer már csaknem belehalt ebbe a „vélekedésbe”, neki nem elég, hogy nem minden magyar antiszemita. Neki az kell, hogy egyetlen magyar se legyen az (őt egyetlen magyar se láthassa üldözendő zsidónak). És végül ezért érzi, hogy lényegében mindegyikük az.

A rendszerváltás végképp kirántja a talajt Karinthy Ferenc lába alól. Mint akinek összedől az egész életében óriási munkával építgetett kártyavára, úgy dőlnek rá fiatal korának soha egészen le nem küzdött szorongásai. A Kádár-rendszer védőhálója nélkül pánik keríti hatalmába. Teljes elszegényedéstől, szinte az éhhaláltól retteg, és attól, hogy az eddig úgy ahogy féken tartott nyilas hordák ismét az életére törnek. Meg van győződve, hogy szeretett hazájában a szabadsággal nem tudnak élni, az ő életét csak az általa is mélyen megvetett „kommunista” rendszer garantálhatja. Nagy Imre temetésének napján Olaszországban írja:

„Magyarországon valami egészen új dolog kezdődik, és senki se tudja, legkevésbé én, hogy micsoda. Elég vegyes érzelmekkel nézek a jövőbe. Az elmúlt 33 vagy mondjuk 44 év minden hibáját, bűnét, szemétségét ismerjük. De azért többé-kevésbé kiismertük magunkat benne, tudtuk a járást, mikor kihez, hová lehet fordulni. A jövő e tekintetben teljesen homályos, egészen új világ jön, új emberek, új intézmények, és én 68 éves múltam. Másutt újra kezdeni messze késő, és otthon köd s pára. Ezért félek hazamenni, bár szívem egyik fele ujjong, a másik reszket. Ezért halogatom, és csücsülök itt a világ végén.”²⁷

A nagy magyar, aki nem győzte elégszer hangoztatni, mennyire idetartozónak érzi magát, mennyire csak a magyar sorskérdések foglalkoztatják, egyre lesújtóbban vélekedik hazájáról, melyet hiába próbált teljes szívéből szeretni.

„Anca elvitt egy tüntetésre a Farnese palota elé, ott a francia nagykövetség, a franciaországi zsidó temetők meggyalázása ellen. Gyuri azt mondja, Párizsban is százezrek vonultak fel az antiszemitizmus ellen. Nálunk ilyesmi elképzelhetetlen. Kaptam egy *Kritika* c. folyóiratot, abban írnak erről, jórészt zsidók intézik el.”²⁸

Tulajdonképpen érthető, hogy a rendszerváltást Karinthy élete összeomlásaként élte át. Hiszen ő azért tett fel mindent erre a lóra (asszimiláció, alkalmazkodás és beépülés, a Kádár-rendszer kivételezettjévé válni), mert meg volt győződve, hogy más út nem létezik, nem is létezhet. Ha ez a rendszer nem örökkévaló, akkor értelmetlenné válik a rettenetes áldozat, öncsalás, önmagának folyamatos megerőszakolása, szellemi függetlenségének feladása. És egyszerre csak elvesz mindennek jutalma: a biztonság, a kiemelt helyzet, a kapcsolati tőke, mindaz, amire belső bizonytalansága, folyamatos fenyegetettsége miatt elemi szüksége van, ami nélkül teljesen elveszettnek érzi magát.

²⁷ Uo. 3. kötet 440. old.

²⁸ Uo. 3.. kötet 453. old.

1990-ben, Rómában írja:

„Aggaszt a politikai helyzet is. A szocializmus úgyszólván mindenütt összedőlt. S ki tudja, mi jön? Pl. Csehszlovákiában vannak demokratikus hagyományok, ott elég jól csinálják. Románia: teljes balkáni káosz. Nálunk nincs hagyománya a demokráciának. Nálunk a jobboldaliságnak, nacionalizmusnak, antiszemitizmusnak vannak hagyományai – már föllelhetők is a jelei. Az utcákon a falak, plakátok vastag feketével telimázolva horogkeresztekkel, Dávid-csillagokkal. Ilyesmi van Franciaországban is, de vannak óriási ellentünetések. Nálunk? Sehol senki. Csurka Pista szidhatja a zsidókat, nemigen ellenzi senki. Gazdaság: csőd, infláció. Minket még nem sújt, de meddig? A kettőnk csekélyke nyugdíja a rezsink negyedére sem elég. A készből, megtakarított forintjainkat éljük föl: szép csöndesen romlik, értéktelenedik el a bankban. ... Mi lesz, ha elfogy a takarékbetét? Nem kívánom vissza a Kádár-rendszert. De ott legalább kiismertem magam, tudtam, kit kell felhívni, ha valami fontos kellett, kihez fordulhatok. Az új kormányból jóformán egyetlen nevet sem ismerek. S közben a melldöngető magyarkodás, pántlikás, csúrdöngölős anyaföldezés – s nyújtjuk, hiába a markunkat a Nyugatnak, nem fog segíteni. Eddig is 20 milliárd dollár az adósságunk, tehát lebontva, személyenként 2000 dollár, plusz a kamatok. Mi lesz az országgal, mi lesz velünk? Rohamosan nő a munkanélküliség, bűnözés. Erdélyből özönlenek a menekültek, se lakásuk, se munkájuk. Jó, láttunk már rosszabb időket – de fiatalabb fejjel. Jó, nem folytatom. Csak hát ezektől a gondoktól – még hosszan sorolhatnám – itt se bírok menekülni, elbújni, pedig ezért jöttem – menekültem – el. Közben Ági Párizsban van, a gyerekeknél, üres a lakás – nem is írom itt le, kabalából, mi mindentől reszketek.”²⁹

Megrázóak az apokaliptikus pusztulás képei. Mindez abból az időből, amikor az ország népe eufórikus boldogságban szabadult meg egy alig elviselhető korszak nyomásától. Karinthyra már csak a fokozódó depresszió és a mindent feledésbe merítő alkohol várt.

Természetesen Karinthy Ferenc teljes életpályája és tragikus összeomlása nem magyarázható kizárólag, sőt talán elsősorban sem zsidó komplexusával. Az emberi viselkedés, a személyiségfejlődés mindig nagyon sok tényező kölcsönhatásaként alakul. Karinthy Ferenc esetében nyilvánvalóan nem lehet a zseniális apa személyét megkerülni. Nem kétséges, hogy a fiú kétségbeesett győzniakarása, fokozott becsvágya apja hatását is mutatja. Ahogy például a „népi írók” iránti vonzalmába is belejátszhatott, hogy ha azok, akik Karinthy Frigyeszt elutasították, a fiát szeretik és jó írónak tartják, akkor az ilyen módon mégis fölébe kerekedhet csodált és irigyelt példaképének, míg a „lilák, urbánusok”, vagyis Karinthy Frigyes tisztelői és csodálói a fiúban legjobb esetben is csak halvány epigont látnak. Karinthy szörnyű összeomlása a rendszerváltáskor szintén nem magyarázható csak feléledő zsidó szorongásaival, ennek számtalan más oka is lehetett. Mégis, a *Napló* tanúsága szerint a

---

²⁹ Uo. 3. kötet 453. old

„zsidókérdés” Karinthy folyamatosan nyugtalanította, és élete számos területére hatást gyakorolt. A „zsidó szempont” kiemelését és elemzését nem annyira Karinthy Ferenc életművének jobb megértése indokolja, hanem az, hogy a történet modellértékű és általános tanulságai vannak. A háború után sok életben maradt zsidó próbált Karinthyhoz hasonló módon szabadulni a zsidóság átkától. Sokan remélték: ha vigyáznak és semmiben sem különböznek többé környezetüktől, akkor talán megmenekülhetnek a többezeréves „zsidó sorstól”. Nem Karinthy Ferenc volt az egyetlen túlélő, akit minden „zsidós” vonás, „zsidós” jellegzetesség félelemmel és szégyennel töltött el, aki arra hajlott, hogy az üldözötteket magukat is felelőssé tegye rettenetes sorsukért, és akinek további életét súlyosan mérgezte a rettegés és az igyekezet, hogy elnyerje környezete bocsánatát mindazért, amit ellene elkövettek.

Az üldöztetés traumája a túlélőkben soha nem gyógyuló sebeket hagyott hátra, ha erről a mindennapok sodrában nem kellett is feltétlenül tudomást venni. Gyerekkoromban én magam sem fogtam fel, hogy a körülöttem élő felnőttek kivétel nélkül – ki így, ki úgy – de szörnyű tapasztalataik utóhatásaival küzdenek. Természetesen nem mindegyikük választotta az agresszorral való azonosulás személyiségpusztító útját. De a szorongás, a bizalmatlanság és – paradox, tragikus módon – a szégyen beleette magát a lelkekbe. Apám például úgynevezett öntudatos zsidó volt. Igaz, vallástól és hagyománytól távol nőtt fel, műfordítóként Karinthy Ferenchez hasonlóan a magyar nyelv és irodalom szerelmese volt és fel sem merült benne, hogy más is lehetne, mint magyar. Az üldöztetés viszont – Karinthyval szemben – összehozta sorstársaival. Zsidóságát „vállalta”, nevét nem magyarosította meg, nem keresztelkedett ki, és soha nem tagadta, nem titkolta, hogy zsidó. Nekem – sok kor- és sorstársammal ellentétben – nincs is olyan emlékem, hogy „megtudtam” volna: zsidó vagyok, ennek tudásába ugyanolyan természetes módon nőttem bele, mint minden egyébbe, ami a családomra vonatkozott. És mégis... Apámnak volt egy különös tünete. Képtelen volt – bár próbálta – elfogulatlanul kimondani a *zsidó* szót. A szókezdő *zs* hangon valahogy görcsösen elakadt, ami után hirtelen lökéssel, fojtott hangon préselte ki magából a szó folytatását. Volt a magyar nyelvnek még egy – egyetlen egy – szava, aminek kiejtése hasonló nehézségbe ütközött nála. Ez a szó a *büdös* volt. Nem szerette, kerülte, inkább eufémizmusokat – nem jó szagú, rossz szagú – használt helyette; ha nagy ritkán mégis kimondta, a *b* hangon elakadt, és a kezdő hangjától megfosztott maradékot mintegy egyetlen lendülettel lökte ki magából. Gyerekkoromban eszembe sem jutott, hogy a két szó között bármilyen kapcsolatot láthatnék. Apám szemérmes ember volt, kerülte a „csúnya” szavakat, úgy véltem, a *büdös* szót azért nem szereti, mert túlságosan közönségesnek, durvának érzi. Már sok éve nem élt, amikor hirtelen rádöbbsentem: alighanem a *büdös zsidó* akadt egy életre a torkán.

Megjelent: *Beszélő*, 2004 november